

พุทธวิธีในการแก้ปัญหาความเสื่อมโทรมด้านสิ่งแวดล้อม Buddhist Response to Environmental Degradation

พันตำรวจโทพิชศาล พันธุ์วัฒนา¹

Police Lieutenant Pitsarn Phanwattana¹

บทคัดย่อ

ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นกับประชาคมโลกมีอยู่อย่างมากทั้งในอากาศ น้ำ และใต้ดิน เช่น มลพิษทางอากาศ น้ำทิ้งจากแหล่งชุมชน ความเสื่อมโทรมของดิน ซึ่งปัญหาหลักของความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมต่างๆ ที่ไม่ควรมองข้ามนั้นเกิดจากมนุษย์ทั้งทางตรงและทางอ้อม มนุษย์ต่างเพียรพยายามแก้ไขโดยมุ่งเน้นการเรียนรู้ และนำหลักการหรือแนวทางที่เรียนรู้ไปประยุกต์ใช้แก้ไขจวบจนปัจจุบันแต่ยังคงแก้ปัญหาไม่เต็มที่เท่าที่ควร ประเด็นอาจเพราะไม่ใช่หลักการหรือแนวทางแก้ปัญหาที่ถูกต้องมนุษย์ควรลองปรับเปลี่ยนระบบความคิด และการกระทำโดยการมองย้อนกลับมาภายในหรือที่ตัวเองและพร้อมปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของตนตามพุทธวิธี และแนวทางของผู้เผยแผ่ศาสนาที่น่าเสนอในบทความนี้ สิ่งแวดล้อมที่เสื่อมโทรมจึงจะมีโอกาสฟื้นตัวได้ หรืออย่างน้อยที่สุดก็ไม่เสื่อมโทรมไปมากกว่านี้ ปัญหาความเสื่อมโทรมด้านสิ่งแวดล้อมที่แท้จริงเกิดจากการบริโภคเกินความจำเป็นซึ่งในแง่ของพุทธศาสนาจะต้องแก้ปัญหาโดยการแก้ไขปรับปรุงความพอดีในจิตสำนึกของมนุษย์

คำสำคัญ : มนุษย์, สิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรม, พุทธวิธี

¹ ปรัชญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขารัฐประศาสนศาสตร์ คณะตำรวจศาสตร์ โรงเรียนนายร้อยตำรวจ

¹ Doctor of Philosophy Program in Public Administration Faculty police science, Police Cadet

Abstract

The numerous environmental problems of air, water and underground pollutants have been well documented in the international arena for years. Communities worldwide have suffered from hazardous wastewater and soil degradation of all descriptions. A major cause of these persistent problems, either directly or indirectly, is nothing other than man himself. Men have been trying for years to focus on learning and applying sophisticated principles and guidelines to manage the problem, but the problem seems without end. Men may have to change the system of thinking and action by looking back to the interior or his own mind and adjust his behavior according to the Buddhist way. This is the intent of this article. Environmental degradation has a chance to recover, or at least not become worse than it was now. The real problem of environmental degradation occurs from excessive human consumption, therefore in the Buddhist way, the problem has to be solved by improving human sufficiency through the consciousness.

Keywords : Human, Environmental degradation, Buddhist way

บทนำ

สิ่งแวดล้อมเป็นคำที่มีความหมายกว้างมาก นักวิชาการต่างประเทศกับนักวิชาการด้านพระพุทธศาสนาต่างให้คำจำกัดความครอบคลุมความหมายที่แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง นักวิชาการด้านพุทธศาสนาระบุว่า มนุษย์เป็นสิ่งแวดล้อมประเภทหนึ่ง (พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นชินวรสิริวัฒน์, 2456) ซึ่งพุทธปรัชญามองมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของสิ่งแวดล้อมธรรมชาติกล่าว คือ ธรรมชาติรอบตัวมนุษย์คือ ชีวิตที่เล่นอยู่ในตัวของมนุษย์ ต่างกันอย่างสิ้นเชิงกับนักวิชาการต่างประเทศที่แยกมนุษย์ออกจากสิ่งแวดล้อมโดยระบุว่า สิ่งแวดล้อมเป็นสิ่งที่อยู่รอบตัวมนุษย์ (Mondal, 2014; Worthington, 1964) อย่างไรก็ตามนักวิชาการส่วนมากต่างเห็นตรงกันโดยแบ่งประเภทสิ่งแวดล้อมเป็น

2 ประเภท ประเภทที่หนึ่งคือ สิ่งแวดล้อมธรรมชาติ (Natural Environment) ที่ประกอบด้วย (1) สิ่งแวดล้อมที่มีชีวิตหรือสิ่งแวดล้อมทางชีวภาพ และ (2) สิ่งแวดล้อมที่ไม่มีชีวิตหรือสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ (Physical Environment) ส่วนประเภทที่สองคือ สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น (Man-Made Environment) ประกอบด้วยสิ่งแวดล้อมทางวัตถุและสิ่งแวดล้อมทางสังคม (Schultz, 2000; Mondal, 2014) ซึ่งความหมายที่กว้างของสิ่งแวดล้อมสามารถอธิบายหมายรวมสรรพสิ่งต่างๆ ที่มีลักษณะทางกายภาพชีวภาพและสังคม ทั้งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติและสิ่งที่มีมนุษย์ได้สร้างขึ้น สิ่งที่มีชีวิตและสิ่งที่ไม่มีชีวิต สิ่งที่เป็นรูปธรรมและสิ่งที่เป็นนามธรรม สิ่งที่มีประโยชน์และสิ่งที่มีโทษที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบทั้งในทางตรงและทางอ้อม

พุทธวิธีในการแก้ปัญหาความเสื่อมโทรมด้านสิ่งแวดล้อมไม่อาจปฏิเสธว่าการกระทำของมนุษย์มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อม และในทำนองเดียวกันสิ่งแวดล้อมก็มีผลโดยตรงต่อความเป็นอยู่ของชีวิตมนุษย์ การดำรงชีวิตของมนุษย์จำเป็นต้องพึ่งพาสีงแวดล้อมธรรมชาติหรือสินทรัพย์ทางนิเวศวิทยา (Ecological Assets) ทั้งสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ และสิ่งแวดล้อมทางชีวภาพเพื่อใช้เป็นปัจจัยขั้นพื้นฐานในการดำรงชีพ (Life-Support System) เช่น อากาศ น้ำ และดิน (Greider, & Garkovich, 1994; Worthington, 1964) โดยสิ่งแวดล้อมทางกายภาพที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องต่อชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์เกี่ยวข้องกับเรื่องลักษณะภูมิอากาศหรือทรัพยากรธรรมชาติดังปรากฏที่ตารางที่ 1

ตารางที่ 1 การใช้ประโยชน์จากสิ่งแวดล้อมทางกายภาพของมนุษย์

ลำดับ	สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ	ตัวอย่างการใช้ประโยชน์ของมนุษย์
1.	ดิน	เพาะปลูก, ที่ทำมาหากิน, ที่อยู่อาศัย
2.	น้ำ	อุปโภคบริโภค, หล่อเลี้ยงการเกษตร
3.	ลม	ผลิตกระแสไฟฟ้า, การเดินทาง
4.	ไฟ	หุงต้มอาหาร, ทำลายศัตรูพืช
5.	อากาศ	หายใจเพื่อดำรงชีพ
6.	ป่าไม้	ใช้ไม้สร้างที่อยู่อาศัย, หุงต้ม
7.	แร่ธาตุ	ทำโลหะ, กิจการภาคเกษตรและอุตสาหกรรม

จากตาราง 1 เป็นการแสดงรายการทั้ง 7 ประเภทที่มนุษย์ใช้ประโยชน์สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ (Physical Environment) ซึ่งสิ่งแวดล้อมทางกายภาพในที่นี้เป็นสิ่งไม่มีชีวิตทุกอย่างที่มีอยู่ในธรรมชาติ โดยมนุษย์ได้ใช้ที่ดินเป็นที่ทำมาหากิน เพาะปลูกยังชีพ และเป็นที่อยู่อาศัย มนุษย์ใช้น้ำเพื่ออุปโภคและบริโภค มนุษย์อาศัยลมในการเดินทาง ด้วยเรือรวมถึงใช้ในการผลิตกระแสไฟฟ้า มนุษย์ใช้ไฟเพื่อหุงต้มประกอบกรทำอาหาร มนุษย์ต้องใช้อากาศหายใจเพื่อดำรงชีพ มนุษย์ใช้ประโยชน์จากป่าไม้เป็นที่อยู่อาศัย สร้างที่อยู่ และประกอบกิจกรรมในครัวเรือน นอกจากนี้มนุษย์ยังใช้แร่ธาตุต่างๆ เช่น โลหะ ทองแดง ตะกั่ว เพื่อประกอบกิจกรรมภาคเกษตรและอุตสาหกรรม ซึ่งทั้งหมดเรียกว่าปัจจัยทางกายภาพ (Physical Factor) ที่มีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ รวมทั้งสิ่งมีชีวิตอื่นในระบบนิเวศ ทั้งนี้หากปัจจัยใดขาดไปจะทำให้มนุษย์และสิ่งมีชีวิตอื่นไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้เรียกปัจจัยนั้นว่า ปัจจัยจำกัด (Limiting Factor) ของสิ่งมีชีวิตนั้นๆ เช่น อากาศเป็นปัจจัยจำกัดของมนุษย์ ถ้ามนุษย์ขาดอากาศหายใจจะทำให้เสียชีวิต

ความจำเป็นของมนุษย์ที่ต้องอาศัยสิ่งแวดล้อมธรรมชาติก่อให้เกิดความตระหนักถึงความสำคัญของสิ่งแวดล้อมธรรมชาติที่มนุษย์เองไม่อาจขาดได้ มนุษย์จึงเกิดความหวงแหน พิทักษ์ปกป้องสิ่งแวดล้อมธรรมชาติด้วยการออกกฎหมาย ระเบียบ ข้อบังคับ ดังตัวอย่างในประเทศไทยที่ได้กำหนดแนวนโยบายแห่งรัฐเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยพุทธศักราช 2550 มาตรา 85 (5) มีใจความส่วนหนึ่งบัญญัติว่า “ส่งเสริม บำรุงรักษาและคุ้มครองคุณภาพสิ่งแวดล้อมตามหลักการพัฒนาที่ยั่งยืน.....” รวมถึงมาตรา 67 เรื่องสิทธิของชุมชนในการมีส่วนร่วมกับรัฐเพื่ออนุรักษ์จัดการและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมรวมทั้งความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุลและยั่งยืน (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, 2558; ราชกิจจานุเบกษา, 2555) หรือแม้แต่ความตกลงของมนุษย์ในระดับระหว่างประเทศ เช่น กฎหมายในรูปแบบอนุสัญญา (Convention) พิธีสาร (Protocol) ปฏิญญา (Declaration) หรือแถลงการณ์ร่วม (Joint Declaration) ระหว่างมนุษย์ต่างเชื้อชาติ วัฒนธรรมที่ต่างทำความเข้าใจกันในเรื่องสิ่งแวดล้อม เช่น ปฏิญญาริโอว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (Rio Declaration on Environment and Development) อนุสัญญาแรมซาร์ (The Ramsar Convention on Wetlands) (Worthington, 1964; จุมพต สายสุนทร, 2550)

แม้กระทั่งการแสดงออกทางความคิดของมนุษย์ที่มีต่อแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมที่เป็นหลักวิชาการที่ใช้ทำการศึกษาและนำไปปฏิบัติในปัจจุบันแบ่งได้ 2 ประเภท (1) แนวคิดที่ถือว่ามนุษย์เป็นศูนย์กลางของสิ่งแวดล้อม (Anthropocentric Approach) และ (2) แนวคิดที่ถือว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของสิ่งแวดล้อม (Ecocentric Approach) (Schultz, 2000) โดยรายละเอียดของแนวคิดที่ถือว่ามนุษย์เป็นศูนย์กลางของสิ่งแวดล้อมเป็นกลุ่มประโยชน์นิยม เพราะให้คุณค่าหรือความสนใจแก่ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมเท่าที่สิ่งนั้นตอบสนองต่อความพึงพอใจของมนุษย์ทั้งในส่วนตัวหรือสังคมส่วนรวม ดังนั้นการคุ้มครองและการรักษาสิ่งแวดล้อมจึงเป็นไปเพื่อประโยชน์ของมนุษย์ในทุกด้านไม่ว่าจะด้านสุขภาพอนามัย เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ดังที่มนุษย์แสดงออกในรูปแบบแนวคิดต่างๆ เช่น แนวคิดสิทธิในสิ่งแวดล้อม แนวคิดความรับผิดชอบโดยเคร่งครัด แนวคิดผู้ก่อมลพิษเป็นผู้จ่าย ส่วนแนวคิดประเภทที่สองหรือแนวคิดที่ถือว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของสิ่งแวดล้อมเป็นแนวคิดที่ถือหลักสิทธิเป็นพื้นฐาน (Right Based Approach) รับรู้คุณค่าในตัวเองของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่โดยไม่ขึ้นอยู่กับความพึงพอใจของมนุษย์ มนุษย์เป็นเพียงสิ่งแวดล้อมส่วนหนึ่งดังเช่น พืช สัตว์ ดังนั้นมนุษย์จึงไม่มีอำนาจเด็ดขาดในการกำหนดกฎเกณฑ์ต่างๆ เพื่อประโยชน์ของมนุษย์แต่เพียงฝ่ายเดียว มนุษย์จึงต้องมีหน้าที่คุ้มครองและรักษาสิ่งแวดล้อมเพื่อประโยชน์ของสิ่งแวดล้อมในอนาคต (กฤษณพล ณ ถลาง, 2556) ซึ่งสรุปความได้ว่า ทั้งสองแนวได้ยึดถือหลักความอยู่รอดและประโยชน์ของมนุษย์เป็นเป้าหมายสูงสุดเช่นการออกกฎหมาย ระเบียบ ข้อบังคับ นโยบายต่างๆ ที่มนุษย์ได้ปฏิบัติ

ความตระหนักในความสำคัญของมนุษย์ทั่วโลกที่มีต่อสิ่งแวดล้อมธรรมชาติไม่อาจปฏิเสธได้ว่ามีจุดมุ่งหมายกระทำเพื่อปกป้องผลประโยชน์ของมนุษย์เป็นส่วนใหญ่ (Schumacher, 2001; Schultz, 2000) การรณรงค์ เผยแพร่ ประชาสัมพันธ์ด้วยวิธีการปลูกฝังจิตสำนึกมนุษย์ให้ตระหนักถึงความสำคัญของสิ่งแวดล้อมธรรมชาติเป็นวิธีการอย่างหนึ่งในการแก้ปัญหาความเสื่อมโทรมสิ่งแวดล้อมเพราะกระบวนการขัดเกลาสังคมถือเป็นสิ่งจำเป็น การประกาศ คำสอนของศาสนาก็เป็นการรณรงค์ เผยแพร่ ประชาสัมพันธ์ธรรมและมีขึ้นเพื่อมุ่งคุ้มครองสุขภาพอนามัยและคุณภาพชีวิตของมนุษย์เป็นสิ่งสำคัญเช่น (1) กฎหมายเกี่ยวกับการจัดการสิ่งแวดล้อมชุมชนเมืองอันได้แก่

พระราชบัญญัติรักษาความสะอาดและความเป็นระเบียบเรียบร้อยของบ้านเมือง พ.ศ. 2535 พระราชบัญญัติการสาธารณสุข พ.ศ. 2535 พระราชบัญญัติการผังเมือง พ.ศ. 2518 (2) กฎหมายเกี่ยวกับการควบคุมภาวะมลพิษของสิ่งแวดล้อม ได้แก่ พระราชบัญญัติการเดินเรือในน่านน้ำไทย พ.ศ. 2546 พระราชบัญญัติแรงงาน พ.ศ. 2535 พระราชบัญญัติรักษาคอลง ร.ศ. 121 (3) กฎหมายเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติได้แก่ พระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ. 2484 พระราชบัญญัติแร่ พ.ศ. 2510 (ราชกิจจานุเบกษา, 2555) ซึ่งประเทศต่างๆ ทั่วทั้งโลกต่างออกกฎหมายสิ่งแวดล้อมที่คำนึงถึงประโยชน์ของประชาชนในประเทศตนมากกว่าสิ่งแวดล้อมแทบทั้งสิ้นโดยลืมนึกว่าหากสิ่งแวดล้อมถูกทำลาย ทนทางธรรมชาติที่เป็นพื้นฐานของการเติบโตของประเทศ และการดำรงชีวิตของมนุษย์จะถูกทำลายไปด้วย (องค์การสหประชาชาติ, 2549) มนุษย์ในยุคปัจจุบันต่างมีกิเลสครอบงำจิตใจมาก ทำให้จิตสำนึกที่ดีของมนุษย์ลดน้อยลงจนบ่อยครั้งต่างลืมนึกถึงความสำคัญของสิ่งแวดล้อม เพราะมัวมุ่งคิดถึงแต่เรื่องตนมากกว่าส่วนรวม อีกทั้งการแสดงออกด้วยการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมโดยละเรื่องด้วยการออกมาตรการของหน่วยงานรัฐก็ไม่เป็นการช่วยขจัดความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมได้หมดสิ้น แต่อาจกลับกลายเป็นปัญหาที่เกิดกับสิ่งแวดล้อมเรื่องอื่นๆ หรือแม้กระทั่งจะมีการออกมาตรการทางกฎหมายทั้งมาตรการทางอาญา มาตรการทางแพ่ง และมาตรการทางการปกครองเพื่อควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์ก็ตาม

พฤติกรรมที่มนุษย์ได้ประพฤติปฏิบัติเช่นนี้สะท้อนถึงจิตสำนึกในตัวของมนุษย์ เป็นที่เกิดจากกาย และจิตอันแสดงออกผ่านระบบความคิด และการกระทำที่มุ่งแต่ผลประโยชน์ของตน และกลุ่มตนที่มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมส่วนใหญ่ โดยจกกวัดติสุตรระบุว่า “ในเมื่อมนุษย์มีอายุ 10 ปี รสเหล่านี้คือ เนยใส เนยข้น น้มนม น้ผึ้ง น้ฮ้อย และเกลือ จักอันตรายนไปสิ้น ดูกรภิกษุทั้งหลายเมื่อมนุษย์ มีอายุ 10 ปี หย้ากับแกจกเป็นอาหารอย่างดี” ซึ่งนักการศึกษาชื่อชุมัคเกอร์ (Schumacher) ได้กล่าวว่า “ความเสื่อมโทรมทางสิ่งแวดล้อมไม่ได้เกิดจากความขาดแคลนข้อมูล กำลังคนหรืองบประมาณเพื่อการวิจัย ความเสื่อมโทรมนี้เกิดจากวิถีการดำรงชีวิตของโลกสมัยใหม่ซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานความเชื่อบางอย่าง” หมายความว่า วิฤตการณ์ทางสิ่งแวดล้อมที่กำลังเกิดบนโลกมีต้นกำเนิดจากโลกทัศน์และจริยธรรมของมนุษย์ (Schumacher, 2001)

แตกต่างกันสิ้นเชิงกับบรรพบุรุษของมนุษย์ยุคเกษตรกรรมที่สิ่งอำนวยความสะดวกจำพวกวัตถุนิยมยังไม่แพร่หลายกระจายสู่สังคมมนุษย์มากนัก ประวัติศาสตร์บันทึกเหตุการณ์ได้ระบุว่า ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมของมนุษย์สมัยก่อนไม่เหมือนปัญหาที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ยุคปัจจุบัน โดยมนุษย์สมัยก่อนจะมีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอย่างแนบแน่น มีจริยธรรมต่อสังคมสูง มีชีวิตอยู่ใต้อิทธิพลของธรรมชาติ ไม่มีความคิดสลับซับซ้อนวางแผนแยบยล เมื่อคิดได้อย่างไรก็กระทำไปอย่างนั้น มนุษย์มีความสมดุลทางกายและใจ รวมถึงเรื่องความเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมธรรมชาติที่มีลักษณะค่อยเป็นค่อยไป อีกทั้งมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมต่างมีความสมดุลเป็นไปลักษณะถ้อยทีถ้อยอาศัยมากกว่ามุ่งในการแสวงผลประโยชน์ (Morales. et al., 2009; Greider & Garkovich, 1994) ซึ่งเมื่อย้อนพิจารณาถึงความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมธรรมชาติในปัจจุบันจะเห็นได้ว่า ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นจากจิตสำนึกของมนุษย์ที่เกี่ยวกับโลกทัศน์และจริยธรรมเป็นปัญหาที่เป็นผลจากการกระทำของมนุษย์เอง เช่น การเพิ่มของประชากรมนุษย์ (Population Growth) ความก้าวหน้าทางวิทยาการ (Technological Advancement) หรือการพัฒนาเศรษฐกิจ (Economic Development) (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2557) ปัญหาสิ่งแวดล้อมเหล่านี้เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นในชีวิตรวม (Biosphere) ที่ทุกปัญหาล้วนเกี่ยวข้องและสัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบ ทำให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมที่สามารถจำแนกได้อีก 3 ประการ ได้แก่ (1) ปัญหาภัยธรรมชาติได้แก่ ภัยพิบัติ อุทกภัย ภูเขาไฟระเบิด (2) ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติที่ลดลงหรือ (Resource Depletion) (3) ปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อม (Pollution) (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, 2558) ซึ่งปัญหาทั้งสามต่างส่งผลให้เกิดปัญหาสังคมตามมา มนุษย์จึงจำเป็นต้องมีการจัดทำแนวทางและวิธีดำเนินการในการป้องกันยับยั้ง ชะลอ และขัดขวางการเกิดปัญหาสังคม โดยมีแนวทางที่ใช้ป้องกันและแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ 3 แนวทางดังนี้

1. การป้องกัน หมายถึง การป้องกันคุ้มครองทรัพยากรที่สามารถเกิดขึ้นใหม่ได้เอง เพื่อให้การนำทรัพยากรมาใช้อยู่ในระดับที่สามารถเกิดขึ้นมาทดแทนได้ทัน ช่วยให้ทรัพยากรไว้ใช้อย่างยั่งยืนรวมถึงการป้องกันทรัพยากรที่มีแนวโน้มจะเพิ่มขึ้นให้อยู่ในระดับที่เหมาะสม ไม่ทำให้สภาวะสิ่งแวดล้อมเสียสมดุล โดยใช้มาตรการต่างๆ เช่น การใช้กฎหมายหรือการประชาสัมพันธ์ให้ความรู้ความเข้าใจการใช้ทรัพยากรอย่างเหมาะสมเพื่อให้มีทรัพยากรเกิดขึ้นหมุนเวียนสำหรับใช้งานได้อย่างยั่งยืนสืบไป

2. การแก้ไขและฟื้นฟู หมายถึง ขั้นตอนดำเนินการหลังเกิดการเสื่อมหรือเสียหายของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม เป็นการแก้ไขปรับปรุงตลอดจนการบำบัดฟื้นฟูสภาพของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้กลับมาอยู่ในสภาพที่ดีขึ้นและเหมาะสมสำหรับการใช้ประโยชน์ต่อไป

3. การอนุรักษ์ หมายถึง การใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมด้วยความฉลาด และใช้อย่างเหมาะสมเพื่อให้เกิดประโยชน์ และหลีกเลี่ยงการเกิดผลเสียต่อสิ่งแวดล้อมครอบคลุมปัญหาด้านการทำลายสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติที่มีผลให้เกิดความเสื่อมโทรม รวมทั้งปัญหาการก่อกมลพิษแก่สิ่งแวดล้อมที่จะส่งผลกระทบต่อมนุษย์

ถึงเวลานมนุษย์ต้องเปิดใจให้กับอีกแนวทางเลือกใหม่ในการแก้ไขปัญหาความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมธรรมชาติที่มนุษย์พึงสมควรปฏิบัติ โดยเริ่มแก้จากภายในตัวของมนุษย์เป็นลำดับแรก เปรียบเสมือนนวัตหะอมตะที่กล่าวว่า “รู้เขารู้เรา รบร้อยครั้งชนะร้อยครั้ง” มนุษย์จักต้องรู้จักตัวเองอย่างกระจ่างแจ้งด้วยความถูกต้องอย่างแท้จริงเสียก่อนจึงไปรู้เขาหรือจัดการกับสิ่งรอบตัวของเราได้ดี ดังนั้นมนุษย์ควรพิจารณาเรื่องของตัวเองเป็นอย่างมากซึ่งมีหลักคำสอนของตัวแทนพระพุทธเจ้าที่สามารถประยุกต์ใช้แก้ไข้ปัญหาได้ดีคือ “พิจารณาตัวเอง ตักเตือนตัวเอง แก้ไขตัวเอง” (พระเทพวิสุทธิเมธี, 2534) ใช้ศิลปศาสตร์เพื่อการดำรงชีวิตด้วยการมองความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งที่มีมนุษย์เกี่ยวข้องที่มีองค์ประกอบ 3 อย่างคือ (1) ตัวมนุษย์หรือชีวิต (2) สังคม (3) สิ่งแวดล้อมหรือระบบนิเวศ ที่ต้องประสานสัมพันธ์เกื้อกูลซึ่งกันและกันให้เกิดความสมดุล โดยเน้นที่ตัวมนุษย์ในเรื่องกายกับใจให้อยู่ระดับที่สมดุลกัน (พระพรหมคุณาภรณ์, 2552) แม้แต่การพิจารณาหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าที่บัญญัติในพระวินัยให้แก่พระภิกษุหรือพุทธวิธีที่อนุวัติตามสถานที่สภาพแวดล้อมหรือกฎหมายในประเทศนั้นๆ สามารถใช้เป็นทางเลือกหนึ่งที่มนุษย์ปุถุชนสามารถศึกษาเรียนรู้และนำไปปรับใช้เพื่อแก้ไข้ปัญหาเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมธรรมชาติได้อย่างดีเช่นกัน หลักคำสอนของพระพุทธเจ้าดังกล่าวเริ่มจาก หลักมหาปเทศ 4 ปฐวีขณสิกขาบท ภูตคามสิกขาบท และสิกขาบทที่ 14, 15, 16 แห่งเสขียวัตถ์ที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติแก่ภิกษุ (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2557ก, 2557ข, 2557ค, 2557ง) ดังรายละเอียดต่อไปนี้

หลักมหาปเทศ 4 (ข้ออ้างใหญ่หรือหลักสำหรับปรับปรุงประยุกต์ใช้พระวินัย)
(พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2557ก)

1. สิ่งใดไม่ได้ทรงห้ามไว้ว่าไม่ควรแต่เข้ากับสิ่งที่ไม่ควร ชัดกับสิ่งที่ควร
สิ่งนั้นไม่ควร
2. สิ่งใดไม่ได้ทรงห้ามไว้ว่าไม่ควรแต่เข้ากับสิ่งที่ควร ชัดกับสิ่งที่ไม่ควร
สิ่งนั้นควร
3. สิ่งใดไม่ได้ทรงอนุญาตว่าควรแต่เข้ากับสิ่งที่ไม่ควร ชัดกับสิ่งที่ควร
สิ่งนั้นไม่ควร
4. สิ่งใดไม่ได้ทรงอนุญาตไว้ว่าควรแต่เข้ากับสิ่งที่ควร ชัดกับสิ่งที่ไม่ควร
สิ่งนั้นควร

ปฐวีฆณสิกขาบท : สิกขาบทเกี่ยวกับการขุดดิน สิกขาบทนี้มีสาเหตุมาจากภิกษุ
ชาวเมืองอาฬวีทำการก่อสร้างโดยได้ขุดดิน พวกเขาบ้านดำเห็นว่าพระสมณะเชื้อสาย
ศากยบุตรเบียดเบียนชีวะซึ่งมีอินทรีย์ เหล่าภิกษุผู้มักน้อยกราบทูลพระพุทธเจ้า
พระองค์จึงรับสั่งให้ประชุมสงฆ์สอบสวนหาสาเหตุ เมื่อภิกษุชาวเมืองอาฬวีรับสารภาพว่า
ได้ทำอย่างนั้นจริง พระองค์จึงทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามว่า “ภิกษุใดขุดดินเองหรือ
ใช้ให้คนอื่นขุดดินต้องอาบัติปาจิตตีย์” การต้องอาบัติในสิกขาบทนี้ภิกษุผู้ต้องจะต้อง
แสดงความผิดของตนต่อหน้าภิกษุด้วยกันโดยสัญญาว่าจะไม่ทำอีก ภิกษุนั้นจึงจะบริสุทธิ์
(พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2557ข)

พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทนี้เพื่อมุ่งรักษาชีวิตสัตว์ สภาพดิน รวมทั้งรักษา
ศรัทธาของประชาชน เพราะประชาชนสมัยนั้นเชื่อว่าดินมีชีวิต หากภิกษุกระทำ
ก็เป็นการทำลายชีวิตของดินไม่สมกับเป็นสมณะ เมื่อพิจารณาสภาพความเป็นจริง
พื้นดินที่อุดมสมบูรณ์มักมีพวกสัตว์เล็กๆ อาศัยอยู่ เมื่อภิกษุขุดดินจึงเป็นการทำลาย
ชีวิตสัตว์และทำให้สภาพดินเสื่อม นับว่าสิกขาบทนี้เป็นการอนุรักษ์ดินและรักษา
ชีวิตสัตว์โดยอ้อมที่มนุษย์ปุถุชนสามารถนำมาปรับใช้ในการรักษาสิ่งแวดล้อมได้

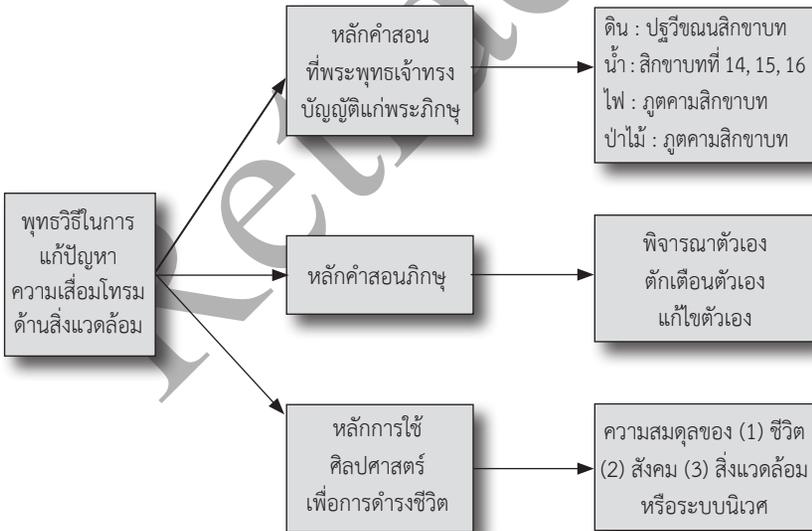
ภูตคามสิกขาบท : เป็นสิกขาบทเกี่ยวกับการตัดต้นไม้ สิกขาบทนี้มีสาเหตุมา
จากภิกษุชาวเมืองอาฬวีทำการก่อสร้างจึงได้ตัดต้นไม้มาใช้ก่อสร้างซึ่งทำความเดือดร้อน
แก่เทวดาผู้สถิตอยู่บนต้นไม้ เมื่อเทวดาได้รับความเดือดร้อนจึงเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า
กราบทูลความทุกข์ของตน พระพุทธเจ้ารับสั่งให้ประชุมสงฆ์สอบถามหาสาเหตุ

เมื่อภิกษุเหล่านั้นยอมรับว่าได้ทำเช่นนั้นจริง พระองค์ทรงติเตียนการกระทำเช่นนั้นแล้ว ทรงบัญญัติสิกขาบทห้าข้อว่า “ภิกษุต้องอาบัติปาจิตตีย์เพราะพราภุกตคาม” ซึ่งภุกตคาม คือพืชพันธุ์ 5 ชนิด (1) พืชพันธุ์เกิดจากเงา เช่น ขมิ้น ขิง ว่านน้ำ ข่า แฝก หัวหมู (2) พืชพันธุ์เกิดจากลำต้นเช่น ต้นโพธิ์ ต้นไทร ต้นตปีลี ต้นมะเดื่อ ต้นมะขวิด (3) พืชพันธุ์เกิดจากตาหรือข้อเช่น อ้อย ไม้ไผ่ ไม้้อ (4) พืชพันธุ์เกิดจากยอด เช่น ผักบุงล้อม แมงลัก เถาหญ้านาง และ (5) พืชพันธุ์เกิดจากเมล็ด เช่น ถั่ว งา ข้าว (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2557ค)

นอกจากสิกขาบทที่เกี่ยวกับการห้ามตัดต้นไม้ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามไม่ให้ภิกษุก่อไฟผิง การก่อไฟที่นับเป็นสาเหตุอย่างหนึ่งที่ทำให้เกิดไฟไหม้ป่า ซึ่งเป็นหนึ่งในปัญหาสิ่งแวดล้อมธรรมชาติที่สำคัญในปัจจุบัน ไฟป่าได้สร้างความเสียหายอย่างร้ายแรงเพราะสามารถทำลายทุกอย่างของระบบนิเวศวิทยา สิกขาบทนี้สามารถช่วยอนุรักษ์ป่าไม้และป้องกันการเกิดมลพิษทางอากาศที่เกิดจากไฟซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติโดยตรง หากมนุษย์ปุณฺชนสามารถปรับสิกขาบทข้อนี้ไปปฏิบัติได้ ปัญหาสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมในปัจจุบันจะสามารถประคับประคองไม่ให้แย่ไปกว่าที่เป็นหรือพัฒนาไปในทางที่ดีขึ้นก็เป็นได้

สิกขาบทที่ 14, 15, 16 แห่งเสขียวัตตรเกี่ยวกับการอนุรักษ์น้ำ : สิกขาบทนี้มีสาเหตุมาจากภิกษุพวกหนึ่งถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ บ้วนน้ำลายลงน้ำและพืช พวกชาวบ้านพากันติเตียนการกระทำดังกล่าว และภิกษุผู้มักน้อยได้นำเรื่องนี้กราบทูล พระพุทธเจ้าให้ทรงทราบ พระองค์รับสั่งให้ประชุมสงฆ์สอบถามสาเหตุ เมื่อภิกษุเหล่านั้นรับสารภาพว่าได้กระทำเช่นนั้นจริงจึงทรงบัญญัติสิกขาบทห้าข้อให้ทำอีก ถ้าฝ่าฝืนต้องอาบัติทุกกฏ (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2557ง) จะเห็นได้ว่าสิกขาบทนี้ล้วนมีความสำคัญต่อสิ่งแวดล้อมธรรมชาติอย่างเห็นได้ชัด พระพุทธเจ้าทรงมุ่งหวังให้พระสงฆ์เป็นบุคคลตัวอย่างที่ดีแก่สังคม มีการดำรงชีวิตอย่างเรียบง่ายอันเกื้อกูลต่อธรรมชาติอันเป็นสถานที่ใช้สำหรับฝึกกายและวาจาให้เรียบร้อยดีงาม พระองค์จึงทรงบัญญัติสิกขาบทให้มีความสอดคล้องสัมพันธ์กับธรรมชาติ และสิ่งแวดลอม และถึงแม้ว่าพระวินัยนี้พระพุทธเจ้าได้บัญญัติขึ้นเพื่อใช้ปกครองคณะสงฆ์สมัยพุทธกาลก็ตาม แต่มนุษย์ปุณฺชนเช่นเราสามารถปรับใช้กับสมัยปัจจุบันเพื่อลดปัญหาความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมธรรมชาติได้ดีเช่นกัน

จากตัวอย่างสิกขาบทที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเพื่อลดความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมธรรมชาติทั้งในเรื่องของดิน ป่าไม้ น้ำ รวมทั้งหลักศีลปะชาสตร์ในการดำรงชีวิตและหลักการพิจารณาตนเอง เชื่อเป็นอย่างยิ่งว่ามนุษย์ปุถุชนที่ได้ชื่อว่าเป็นดั่งสัตว์ประเสริฐสามารถประพฤติปฏิบัติได้ดีถ้ามีความตั้งใจจริง ดังนั้นพุทธวิธีการแก้ปัญหาความเสื่อมโทรมด้านสิ่งแวดล้อม มนุษย์ควรปฏิบัติโดยยึดหลักที่พระพุทธเจ้า และนักบวชในพุทธศาสนาเผยแพร่ด้วยการหมั่นพิจารณาตัวเอง ตักเตือนตัวเอง และแก้ไขตัวเองเป็นลำดับแรกก่อนประพฤติหรือปฏิบัติใดๆ ที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม และใช้ศีลปะชาสตร์ในการดำรงชีวิตด้วยการมองความสัมพันธ์ระหว่างตัวเรากับสิ่งที่เราเกี่ยวข้องโดยเน้นเรื่องความสมดุลต่อกัน และกันกล่าวคือ มนุษย์และสิ่งแวดล้อมธรรมชาติมีความสมดุลกันอีกทั้งนำหลักที่พระพุทธเจ้าบัญญัติแก่ภิกษุปรับประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันของมนุษย์ปุถุชนดังปรากฏตามภาพ 1

ภาพที่ 1 พุทธวิธีในการแก้ปัญหาความเสื่อมโทรมด้านสิ่งแวดล้อม

จากภาพ 1 แสดงพุทธวิธี 3 หลักในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์พึงปฏิบัติ อันประกอบด้วยหลักคำสอนที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติแก่ภิกษุ หลักคำสอนภิกษุ และหลักการใช้ศิลปศาสตร์เพื่อการดำรงชีวิต หากมนุษย์ปรับเปลี่ยนแนวทางการแสดงออกด้านความคิดและพฤติกรรมโดยเน้นความสำคัญเรื่องความพอดีในจิตสำนึกของมนุษย์ รวมถึงสามารถปฏิบัติตามแนวทางหรือพุทธวิธีในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมตามที่กล่าวนี้ เชื่อเป็นอย่างยิ่งว่าปัญหาความเสื่อมโทรมด้านสิ่งแวดล้อมทั้งทางกายภาพและทางชีวภาพที่เป็นปัจจัยขั้นพื้นฐานอันสำคัญในการดำรงชีพของมนุษย์ต้องเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางดีกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

สรุป

พุทธวิธีที่มนุษย์พึงปฏิบัติเพื่อช่วยแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมประกอบด้วย (1) หลักคำสอนที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติแก่ภิกษุได้แก่ ปฐวีชณนสิกขาบท สิกขาบทที่ 14, 15, 16 และภุตคามสิกขาบท (2) หลักคำสอนภิกษุ ซึ่งในบทความนี้ใช้หลักคำสอนของพระเทพวิสุทธิเมธี (หลวงพ่อบุญญานันทะภิกษุ) คือ พิจารณาตัวเอง ตักเตือนตัวเอง แก้ไขตัวเอง และ (3) หลักการใช้ศิลปศาสตร์เพื่อการดำรงชีวิตของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) คือ การดำรงชีวิตด้วยการมองความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งที่มีมนุษย์เกี่ยวข้องกับสิ่งมีชีวิต สังคม และสิ่งแวดล้อมหรือระบบนิเวศ ที่ต้องประสานสัมพันธ์เกื้อกูลซึ่งกันและกันให้เกิดความสมดุล โดยเน้นที่ตัวมนุษย์ให้กายกับใจอยู่ระดับที่สมดุลกัน เป็นพุทธวิธีหรือวิธีการสามหลักที่มนุษย์สามารถปฏิบัติเพื่อแก้ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม

ข้อเสนอแนะ

พุทธวิธีหรือวิธีการทั้งสามหลักที่ปรากฏในบทความนี้เป็นเพียงแนวทางหนึ่งในการปฏิบัติตนต่อสิ่งแวดล้อม ซึ่งผู้ปฏิบัติสามารถนำหลักคำสอนพระพุทธเจ้าหรือหลักธรรมของภิกษุในประเด็นอื่นๆ ปรับประยุกต์ใช้ปฏิบัติตนต่อสิ่งแวดล้อมได้ อาทิเช่น พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้กตัญญู คือ รู้คุณของธรรมชาติและมีกตเวทิตี คือ ตอบแทนคุณธรรมชาติ ผู้ใดได้ประโยชน์จากธรรมชาติแล้วยังคิดทำลายธรรมชาติผู้นั้นเป็นคนทรยศดังบาลีว่า “ยสส รุกขสส ฉายาย นิสีเทยย วา น ตสส สาข ภิกขุชยย

มิตตทุพโก ธิ ปาปโก” แปลว่านั่งหรือนอนอยู่ในไถรมของต้นไม้ใด ไม่ควรหักรานกิ่งของต้นไม้ นั้น ผู้ประทุษร้ายมิตรเป็นคนเลวแท้ๆ (พระเทพโสมถ, 2538) หรือหลักคำสอนของภิกษุตั้งพุทธภาษิตว่า “จงถางป่า แต่อย่าตัดต้นไม้” หมายความว่า จงตัดกิเลส แต่อย่าดับจิตแบบฤาษีโดยสิ้นเชิง อันหมายถึงพระพุทธานุศาสนาท้าพระทำลายชีวิตแม้กระทั่งพืชใดๆ

เอกสารอ้างอิง

- กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม. (2558). **คลังความรู้ : พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535**. สืบค้น 14 มีนาคม 2559. จาก <http://www.deqp.go.th/knowledge/กฎหมายสิ่งแวดล้อม/พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ-2535.pdf>
- Department of Environmental Quality. (2014). **Knowledge base : The Enhancement and Conservation of National Environmental Quality Act 2535**. Retrieved March 14, 2015, from : <http://www.deqp.go.th/knowledge/กฎหมายสิ่งแวดล้อม/พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ-2535.pdf>
- กฤษณพล ณ ถลาง. (2556). **ดุลพินิจการกำหนดค่าเสียหายในคดีสิ่งแวดล้อมกรณีศึกษาศาลจังหวัดจันทบุรี. สถาบันพัฒนาข้าราชการตุลาการฝ่ายตุลาการศาลยุติธรรม**. สืบค้น 15 มีนาคม 2559. จาก http://elib.coj.go.th/E-book/data/judge_report /jrp2556_11_0 2.pdf
- Na Thalng, Kritsanapong. (2012). **Discretion to determine damages in the case of environmental studies Chanthaburi Provincial Court. Judicial Judicial Training Institute**. Retrieved March 15, 2015, from http://elib.coj.go.th/E-book/data/judge_report/jrp2556_11_0 2.pdf
- จุมพต สายสุนทร. (2550). **กฎหมายสิ่งแวดล้อมระหว่างประเทศ**. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ : วิญญูชน.

- Saisunthon, Jumpot. (2006). **International environmental law.** (2nd ed.). Bangkok. Winuchon.
- พระวรวงศ์เธอกรมหมื่นชินวรสิริวัฒน์. (2456). **พระคัมภีร์อภิธานป์ทีปิกา (พจนานุกรมภาษาบาลีแปลภาษาไทย).** สืบค้น 26 กุมภาพันธ์ 2559. จาก <http://www.digitalrarebook.com/index.php?lay=show&ac=article&Id=538789256>
- Lord Gommuenchinavornsiriwat. (1912). **Bible Apitanonpatepiga.** (dictionaries translate Pali into Thai). Retrieved February 26, 2015, from <http://www.digitalrarebook.com/index.php?lay=show&ac=article&Id=538789256>
- พระเทพวิสุทธีเมธี. (2534). **ปัญญาอันหอมตรธรรม.** กองทุนห้องสมุดศาลาจำปาศักดิ์. นนทบุรี : พิมพ์ดี.
- PhraThepvisutmatee. (1990). **Panyanontaaumatatum.** Library Fund Jumperut. Nonthaburi, Pimdee.
- พระเทพโสภณ (ประยูร ธรรมจิตโต). (2538). **ธรรมะและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม.** กรุงเทพฯ : สหธรรมมิก.
- PhraThepSophon (Payoon Thamajitto). (1995). **Dharma environmental conservation.** Bangkok. Sahatumic.
- พระพรหมคุณาภรณ์. (2552). **การศึกษาทั่วไปเพื่อพัฒนามนุษย์.** ศูนย์บริหารจัดการศึกษาทั่วไปมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. สืบค้น 13 มีนาคม 2559. จาก <http://i lc.swu.ac.th/download/หนังสือ/การศึกษาทั่วไปเพื่อพัฒนามนุษย์.pdf>
- Phrapromkunaporn. (2008). **General Education for Human Development.** Management Center of General Studies Srinakharinwirot University. Retrieved March 13, 2015, from <http://i lc.swu.ac.th/download/หนังสือ/การศึกษาทั่วไปเพื่อพัฒนามนุษย์.pdf>

พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2557ก). **หลักมหาปเทส 4.** พระไตรปิฎกเล่มที่ 10 สุตตันตปิฎกที่ 02 ทีฆนิกายมหาวรรค. สืบค้น 26 กุมภาพันธ์ 2559. จาก <http://www.geocities.ws/tmchote/tpd-mcu/tpd05-2.htm>

Tripitaka language edition of Thailand's MahaChulalongkorn University College. (2013a). Mahapatate 4. Tripitaka volume 10. Suttantapidok 02 mahaorarak Digha Nikaya. Retrieved February 26, 2015, from <http://www.geocities.ws/tmchote/tpd-mcu/tpd05-2.htm>

พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2557ข). **ปฐวีขณนสิกขาบท.** พระวินัยปิฎก เล่ม 2 มหาวิภังค์ ทุตติยภาค. สืบค้น 26 กุมภาพันธ์ 2559. จาก <http://www.tipitaka.com/tipitaka02.htm>

Tripitaka language edition of Thailand's MahaChulalongkorn University College. (2013b). **Pataveesigkabet.** Vinai volume 2. Mahavipang. Retrieved February 26, 2015, from <http://www.geocities.ws/tmchote/tpd-mcu/tpd05-2.htm>

พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2557ค). **ภูตคามสิกขาบท.** พระวินัยปิฎกเล่ม 2 มหาวิภังค์ ทุตติยภาค. สืบค้น 26 กุมภาพันธ์ 2559, จาก <http://www.tipitaka.com/tipitaka02.htm>

Tripitaka language edition of Thailand's MahaChulalongkorn University College. (2013c). **Pukramsikgabet.** Vinai volume 2. Mahavipang. Retrieved February 26, 2015, from <http://www.tipitaka.com/tipitaka02.htm>

พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2557ง). **สิกขาบทที่ 14, 15, 16 แห่งเสขียวัตตเกี่ยวกับการอนุรักษน้ำ.** พระวินัยปิฎกเล่ม 1 มหาวิภังค์ ปฐมภาค. สืบค้น 26 กุมภาพันธ์ 2559. จาก <http://www.tipitaka.com/tipitaka01.htm>

Tripitaka language edition of Thailand's MahaChulalongkorn University College. (2013d). **Sikabot 14,15,16 Saekeyawat**. Pukramsikabot. Vinai volume 1. Mahavipang. Retrieved February 26, 2015, from <http://www.tipitaka.com/tipitaka01.htm>

ราชกิจจานุเบกษา. (2555). **ประกาศกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เรื่องแผนจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2555 - 2559**. ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 129 ตอนพิเศษ 37ง. สืบค้น 14 มีนาคม 2559. จาก <http://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2555/E/037/1.PDF>

Government gazette. (2011). Ministry of Natural Resources and Environment Environmental Quality Management Plan Year 2555-2559. government gazette volume 129 Special 37ง. Retrieved March 14, 2015, from <http://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2555/E/037/1.PDF>

สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (2557). **ระบบการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อมของประเทศไทย**. สืบค้น 14 มีนาคม 2559. จาก http://www.onep.go.th/eia/Images/7handbook/eia_thai.pdf

Natural Resources and Environmental Policy and Planning Office. (2013). **The environmental impact assessment of the country**. Retrieved March 14, 2015, from http://www.onep.go.th/eia/Images/7handbook/eia_thai.pdf

องค์การสหประชาชาติ. (2549). **60 ความสำเร็จขององค์การสหประชาชาติ**. สืบค้น 14 มีนาคม 2559. จาก https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/60ways/bangkok_60ways_thai.pdf

United Nations. (2005). **60 of the success of the United Nations**. Retrieved March 14, 2015, from https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/60way/bangkok_60ways_thai.pdf

- Greider, T. & Garkovich, L. (1994). **Landscapes : The social construction of nature and the environment.** *Rural Sociology* 59(1) : 1-24. Retrieved Mar 13, 2015, from http://www.wsl.ch/info/mitarbeitende/hunziker/teaching/download_mat/Greider_Garkovitch_1994.pdf
- Mondal, P. (2014). **Meaning, Definition and Components of Environment.** Retrieved Mar 12, 2015, from <http://www.yourarticlelibrary.com/environment/meaning-definition-and-components-of-environment/6157/>
- Morales, J., Rodriguez, A., Alberto, V., Machado, C., Criado, C. & Carlos Rando, J. (2009). **The impact of human activities on the natural environment of the Canary Islands (Spain) during the pre-Hispanic stage (3rd-2nd Century BC to 15th Century AD) : An Overview.** *Environmental Archaeology*, 14(1) : 27-36. Retrieved Mar 15, 2015, from http://www.webs.ulpgc.es/canatlantico/pdf/19/23/impact_human.pdf
- Schultz, P.W. (2000). **Empathizing With Nature : The Effects of Perspective Taking on concern for Environmental Issues.** *Journal of Social Issues*, 56(3) : 391-406. Retrieved Mar 14, 2015, from http://web.stanford.edu/~kcarmel/CC_BehavChange_Course/readings/additional%20Resources/J%20Soc%20Issues%202000/schultz_2000_3_empathy_a.pdf
- Schumacher, E.F. (2001). **Buddhist Economics.** Retrieved Mar 15, 2015, from http://www.colorado.edu/economics/morey/4999Ethics/Religion/SchumacherEF_BuddhistEconomics.pdf
- Worthington, E.R. (1964). **A Definition of Natural Resources.** United Nations Educational Scientific and Cultural Organization : Conference on the organization of research and training in Africa in relation to the study. Conservation & utilization of natural resources. Retrieved Mar 13, 2015, from <http://unesdoc.unesco.org/Images/0014/001436/143605eb.pdf>